DOI :https://doi.org/10.5281/zenodo.14545850

ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଉତ୍ତର-କେନ୍ଦୁଝରର 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା'- ଏକ ବିଚାର ଆଲୋଚନା

ହିତେଶ୍ ବେହେରା

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସାର :

ଲୋକନାଟକ ହେଉଛି ଲୋକସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ଏକ ବିଭବ । ଏହାରି ମାଧ୍ୟମରେ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପଟରେ ନିହିତ ଥିବା ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରା, ବିଶ୍ୱାସବୋଧ, ସାମାଜିକ ସଦୁପଦେଶ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଂଚାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲୋକ ମନୋରଞ୍ଜନ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଅଭିପ୍ରାୟ । ଏଇ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଉତ୍ତର-କେନ୍ଦୁଝର ଅଂଚଳରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା 'ମନସା ମଙ୍ଗଳ' ଲୋକନାଟକର ପାଳନ ବିଧି ଓ ପରମ୍ପରା , ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଥିବା ଧାର୍ମିକ ମନୋଭାବ, ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତୁଟ ବିଶ୍ୱାସ ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବକ ଏହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦ: ଲୋକନାଟକ, ଲୋକସାହିତ୍ୟ, ମନସା ମଙ୍ଗଳା, ସଂସ୍କୃତି, ଗୀତ, ପୂଜା, ଅଂଚଳ ।

ସଂସ୍କୃତି ପରମ୍ପରାଗତ ଜ୍ଞାନର ଏକ ସଂଗଠିତ ରୂପ । ମଣିଷର ଜନ୍ମ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିଶ୍ଚିତ ମୃତ୍ୟୁର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ଜୀବନଧାରାରେ ଆସୁଥିବା ରୀତି,ନୀତି,ସଂସ୍କାର,ପରମ୍ପରା ଓ ବିଧି ବିଧାନକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ସଂସ୍କୃତିକୁ ଛାଡି ମଣିଷର ପରିଚୟ ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ । ଏଇ ସଂସ୍କୃତି ମଣିଷ ଜୀବନ ସହ ଜଡିତ ପ୍ରତିଟି ବିଭାଗକୁ ପ୍ରଗତିଶୀଳ କରାଇବାର ମୁଖ୍ୟ ଆଧାର । ଏହା ଜୀବନ ଓ ଜଗତକୁ ବାନ୍ଧି ରଖିଥିବା ଏକ ମଜଭୁତ ଡୋର । ସଂସ୍କୃତି ଗୋଟିଏ ଜାତିକୁ, ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହାରି ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ମଣିଷର ଭାଷା, କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ, ଚିନ୍ତାଧାରା, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା, ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ, ନୈତିକ ଅବବୋଧ, ସାମାଜିକ ସମ୍ପର୍କ ଆଦି ଅନ୍ତର୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଥାଏ ।

ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଭାଗ ହେଉଛି ଲୋକସାହିତ୍ୟ । ଲୋକସାହିତ୍ୟ ମୌଖିକ ପରମ୍ପରାର ଏକ ଅନୁଷଙ୍ଗ ବିଷୟ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ । ସାଧାରଣ ଜନଜୀବନର କଥାକୁ ଲୋକସାହିତ୍ୟ ଲୋକକାହାଣୀ, ଲୋକଗୀତ, ଲୋକନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶିତ କରେ । ଏଣୁ ଲୋକସାହିତ୍ୟ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ସହ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡିତ, ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚକ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିବା ଇ.ବି. ଟେଲର୍‌ଙ୍କ ଉକ୍ତିକୁ ଦିଆଯାଇପାରେ – "Culture or civilization takes in its wide enthrographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, low, custom and any other capabilities and habits acquired by man , as a member of the society." (୧) ।

ଲୋକସାହିତ୍ୟର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ବିଭାଗ ହେଉଛି ଲୋକନାଟକ । ସାଧାରଣ ଜନମାନସର ହୃଦୟରୁ ଝରି ପଡୁଥିବା

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ

Quick Response Code:

Available online at :
https://pracheenews.com/

DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.14545850
Article No - BPP00246

ଯୋଗାଯୋଗ :
ହିତେଶ୍ ବେହେରା, ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ
ଫକୀରମୋହନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ,ବ୍ୟାସବିହାର,ବାଲେଶ୍ୱର-୭୫୬୦୨୦
Email: beherahitesh37@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-1483-9753

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୨.୮.୨୦୨୪	୧୦.୧୦.୨୦୨୪	୨୫.୧୧.୨୦୨୪	୧.୧୨.୨୦୨୪

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ବେହେରା, ହିତେଶ୍ ; ୨୦୨୪ । **ଉତ୍ତର-କେନ୍ଦୁଝରର 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା'- ଏକ ବିଚାର ଆଲୋଚନା ।** ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ । ଭାଗ :୧୦, ସଂଖ୍ୟା : ୯; ପୃଷ୍ଠା :୪୨-୪୫ ।

ଭାବନାରାଜିର ନାଟ୍ୟରୂପ ହେଉଛି ଲୋକନାଟକ । ଏହା ଗ୍ରାମୀଣ ପଲ୍ଲୀ ଜନତାର ମନୋରଞ୍ଜନର ମୁଖ୍ୟ ମାଧ୍ୟମ । ଏଥିରେ ସଙ୍ଗୀତ, କାହାଣୀ ଓ ନୃତ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା ହେତୁ ଏହା ଏକ ମିଶ୍ରକଳା । ଲୋକନାଟକରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ଅଭିନେତା, ଓ ଦର୍ଶକ ସମସ୍ତେ ସାଧାରଣ ସ୍ତରର ମଣିଷ । ଏହା ଆପଣାର କଥା କହି , ସଙ୍ଗୀତ ଓ ବାଦ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରି କର୍ମକ୍ଳାନ୍ତ ପଲ୍ଲୀବାସୀଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ସଂକ୍ଷେପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ସରଳ ସାଧାରଣ ମଣିଷର ଜୀବନକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ମୁଖରୁ ମୁଖକୁ ପ୍ରସାରିତ ଭାବନା ନାଟ୍ୟ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ହେଲେ, ତାହାକୁ ଲୋକନାଟକ ବୋଲାଯାଏ । ଏହାର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଭବ ହେଉଛି ଅଭିନୟ ସମ୍ପର୍କିତ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନ । ଅଭିନୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉପଯୁକ୍ତ ଜ୍ଞାନ ନ ଥିଲେ ସଠିକ୍ ଭାବରେ ଲୋକନାଟକ ଅଭିନୀତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅଭିନୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ କଳା ନିପୁଣତା ରହିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ, ଏଣୁ ଆଲୋଚକ କହନ୍ତି – "ନାଟକ ହେଉଛି ସେହି କାବ୍ୟ,ଯାହା ଭାବ ପ୍ରଦର୍ଶନ, ଅଙ୍ଗ ସଂଚାଳନ ଓ ଘଟଣା ପରିବେଷଣ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଭିନୟ ଉପରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିର୍ଭର କରେ ।"(୨) ।

ସାହିତ୍ୟ ସର୍ବଦା ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ସେ ବିଦଗ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ହେଉ ଅଥବା ଲୋକସାହିତ୍ୟ, ଏହା ସ୍ଥାନ, କାଳ ଅନୁସାରୀ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଲୋକନାଟକଗୁଡିକ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅନୁଯାୟୀ ଭାଷାରେ ଏବଂ ଭାବଭଙ୍ଗୀରେ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । ଉତ୍ତର-ଓଡିଶାରେ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିବା ଲୋକନାଟକ ମଧ୍ୟରେ 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ଅନ୍ୟତମ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଉତ୍ତର ବାଲେଶ୍ୱର ଓ କେନ୍ଦୁଝରରେ ବହୁଳ ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଉତ୍ତର କେନ୍ଦୁଝରରେ କରାଯାଉଥିବା ଏ ନାଟକ ଭିନ୍ନ ଢଙ୍ଗରେ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ଏହି ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ଦେବୀ ମନସାଙ୍କ ପ୍ରତି ଉକ୍ତ ଅଂଚଳର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଅତୁଟ ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା କିପରି ସମର୍ପିତ ତଥା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସବୋଧ ଏବଂ ସେଇ ଦେବୀଙ୍କୁ କରୁଥିବା ପୂଜା ସଂପର୍କିତ ଯତ୍କିଂଚିତ୍ ଧାରଣା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଆଲେଖ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଓଡିଆ ଲୋକନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତର ଓଡିଶାରେ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିବା ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଲୋକନାଟକ ହେଉଛି 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' । ଏହାର କାହାଣୀ ଭାଗ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚକ କୁହନ୍ତି –"ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ବଙ୍ଗଳାର ବାଇଶି କବିଙ୍କ ପଦ୍ମପୁରାଣରୁ ଆସିଛି । ତାଲଖାଇରେ ଓଡିଆରେ ଅଭିନୀତ ଲୋକନାଟକ ମନସା ମଙ୍ଗଳା ପୁରାଣର ପ୍ରଭାବରେ ଲିଖିତ । ଏହା ଅଦ୍ୟାବଧି ବେଶ୍ ଲୋକପ୍ରିୟ ନାଟକ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇ ଆସିଛି ।"(୩) । ଉତ୍ତର ବାଲେଶ୍ୱର(ଜଳେଶ୍ୱର, ଭୋଗରାଇ ଓ ବାଲିଆପାଳ) ଏବଂ ଉତ୍ତର କେନ୍ଦୁଝରରେ ହେଉଥିବା 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଛାଡିଦେଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଯଥା –

କ) ବାଲେଶ୍ୱର ଅଂଚଳରେ ଏହି ପୂଜା ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସର ଶେଷ ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ କରାଯାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ମାନସିକ ପୂରଣ ହେଲେ ସେମାନେ ସୁବିଧା ଅନୁଯାୟୀ ବର୍ଷର ଯେକୌଣସି ଶନିବାର କିମ୍ବା ମଙ୍ଗଳବାର ଦିନ କରାଯାଏ । ମାତ୍ର କେନ୍ଦୁଝର ଅଂଚଳରେ ମାର୍ଗଶୀର-ପୌଷ ଏଇ ଦୁଇ ମାସର ଯେକୌଣସି ଗୁରୁବାର ଦିନ ହୋଇଥାଏ ।

ଖ) କେବଳ ଗୋଟିଏ ଦିନ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ପାଳିତ ହେଉଥିବା ବେଳେ କେନ୍ଦୁଝରରେ ୯ଦିନ ଧରି ହୋଇଥାଏ ।

ଗ) ସର୍ପ ଦଂଶନରୁ ଏବଂ ଦେବୀ ମନସାଙ୍କ ପ୍ରକୋପରୁ ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ରୀତିରେ ପୂଜା ହେଉଥିବା ବେଳେ, କେନ୍ଦୁଝରରେ ହେଉଥିବା ପୂଜା ତାମସିକ ଶୈଳୀରେ ହୋଇଥାଏ ।

ଘ) ବାଲେଶ୍ୱରରେ ହେଉଥିବା ମନସା ମଙ୍ଗଳା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର – ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ଏହି ପୂଜା ଦିନ ଯାତ୍ରା ଦଳ ଆସି ମଂଚରେ ଅଭିନୟ କରନ୍ତି । ଯାତ୍ରାଦଳ ଉକ୍ତ ଗ୍ରାମରେ ଥିଲେ ନିଜେ କରନ୍ତି ନଚେତ୍ ଅନ୍ୟ ଅଂଚଳରୁ ଦଳ ମଗାଇ ଅଭିନୟ କରାଇଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟଟି ହେଲା – ଯଦି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ କରୁଥିବା ମନସା ପୂଜା ଲୋକର ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତି ଭଲ ନ ଥାଏ, ତେବେ ବାଜା, ହାରମୋନିୟମ୍ ଆଦି ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ରର ସହାୟତାରେ ଗାହାଣୀ ଆଖ୍ୟାନ ଭାଗକୁ ଗୀତ ଆକାରରେ ବୋଲିଥାନ୍ତି । କେନ୍ଦୁଝରରେ ହେଉଥିବା ପୂଜା ବି ଗାହାଣୀ ଗାଇଥାନ୍ତି ଏବଂ କୁମାରୀ ଝିଅମାନେ ଘୋଷାକୁ ପାଳି ଧରି ଗାଆନ୍ତି ।

ଙ) ବାଲେଶ୍ୱରରେ ହେଉଥିବା ପୂଜା ଦେବୀଙ୍କ ଏଇ ବନ୍ଦନାରୁ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଏ, ତାହା ହେଲା–

"ଆସ୍ତିକ ଦେବୀ ମୁନିର ମାତଃ
ବାସୁକୀ ଭଗିନୀ ତଥା,
ଜରତ୍କାର ମୁନିର ପତ୍ନୀ
ମା ମନସା ଦେବୀ ନମସ୍ତୁତେ ।"(୪) ।

ସେହିପରି କେନ୍ଦୁଝର ଅଂଚଳରେ ଦେବୀଙ୍କ ଏଇ ବନ୍ଦନାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ, ଯଥା –

"ଆହେ ଭବାନୀ ଜୟ ଶ୍ରୀରାମ
ଆହେ ଦେବୀ ତୋ ପାଦେ ଶରଣ ।"(୫) ।

ଚ) ବାଲେଶ୍ୱରରେ ହେଉଥିବା ନାଟକ ଚାରିରୁ ଛଅ ଘଂଟା ହୋଇଥାଏ । ଅଭିନୟ ଶେଷ ହେଲା ବେଳକୁ ପୂଜା ମଧ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହୋଇଯାଇଥାଏ ।

'ମନସା ମଙ୍ଗଳା'ର କାହାଣୀ ଭାଗ ପୁରାପୁରି ସମାନ ରହିଛି । କେବଳ ନାୟକର ନାମରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି । ବାଲେଶ୍ୱରରେ ନାୟକର ନାମ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ହୋଇଥିବା ବେଳେ କେନ୍ଦୁଝରରେ ନଚିନ୍ଦ୍ରବଳା ଅଟେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସବୁଥିରେ ସାମ୍ୟତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଚାନ୍ଦ ସୌଦାଗରର ଦେବୀ ମନସାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନାଦର ଭାବ , ମାଙ୍କ ପ୍ରକୋପ ,କୁମାରୀ ବେହୁଲା ସହିତ ନଚିନ୍ଦ୍ରବଳା ବା ଲକ୍ଷ୍ମୀଧରର ବିବାହ ହେବା , ବାହାଘର ଚତୁର୍ଥୀରେ ନାୟକକୁ ସର୍ପ ଦଂଶନ , ମୃତ ସ୍ୱାମୀର ଶବକୁ ଧରି ବେହୁଲା ୬ମାସ ସମୁଦ୍ରରେ ଜୀବନଯାପନ କରିବା , ପୁଣି ନେତେଇ ଧୋବଣୀ ସହିତ ଭେଟ , ଧୋବଣୀକୁ ଧର୍ମମାତା କରିବା , ତାହାରି ମାଧ୍ୟମରେ ବେହୁଲାଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗମନ , ସେଠାରେ ନୃତ୍ୟଗୀତ ପରିବେଷଣରେ ଦେବତାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି ତାଙ୍କରି କୃପାରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପୁନର୍ଜୀବନ ପ୍ରାପ୍ତି ଆଦି ସବୁ ଘଟଣା ସନ୍ନିହିତ ହୋଇ ରହିଛି । ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମାନ ରହିଥିଲେ ହେଁ ଗାହାଣୀଙ୍କ ଗାଇବା ଶୈଳୀ ତଥା ପଦ ପଂକ୍ତି ସବୁ ଅଲଗା ହୋଇଥାଏ ।

ଉତ୍ତର-କେନ୍ଦୁଝରର 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ପୂଜାବିଧି ପରମ୍ପରା:

'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ଉତ୍ତର-କେନ୍ଦୁଝରରେ ବହୁଳ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଲୋକନାଟକ । ଏହା ଏହା ଉକ୍ତ ଅଂଚଳର ଏକ ଗଣପର୍ବ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହୋଇ ନ ପାରେ । କେନ୍ଦୁଝରର ଝୁମ୍ପୁରା, ସଦର, ଚମ୍ପୁଆ ଓ ଯୋଡା ବ୍ଲକ୍‌ମାନଙ୍କରେ ଅତି ମାତ୍ରାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ମାର୍ଗଶୀର-ପୌଷ ମାସର ଯେକୌଣସି ଗୁରୁବାର ଦିନରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନଅ ଦିନ ଧରି ଖୁବ୍ ଜାକଜମକରେ କରାଯାଇଥାଏ । ବାଲେଶ୍ୱର ଭଳି ଏ ଅଂଚଳରେ ବି ଗୋଷ୍ଠୀବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଅଥବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମାନସିକ ପରିପୂରଣ ହେଲେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମଧ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ପୂଜା ପ୍ରାୟତଃ 'କୁମ୍ଭକାର' ସଂପ୍ରଦାୟର ବସତି ଅଂଚଳରେ ହିଁ କରୁଥିବା ଦେଖାଯାଇଛି । କାରଣ ହେଉଛି ଦେବୀ ମନସାଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଜଣେ କୁମ୍ଭକାର ହିଁ ରୂପ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏଣୁ ଏ ଅଂଚଳରେ ପାଳିତ ମନସା ମଙ୍ଗଳା କୁମ୍ଭକାରମାନଙ୍କ ବିନା କରିବା ଅସମ୍ଭବ ।

ଦେବୀ ମନସାଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ରୂପ ଦେଉଥିବା ଏଇ କୁମ୍ଭକାରଙ୍କୁ 'ରଣିଆ' ବୋଲି କୁହନ୍ତି । ଯେଉଁ ଗୁରୁବାର ଦିନ ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ଆଣିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଥାନ୍ତି, ଉକ୍ତ ଦିନ ସକାଳେ ସେମାନେ ରଣିଆ ଘରେ କ୍ଷୀର ଓ ଗୁଆ ଦେଇ ଆସିଥାନ୍ତି । ପୁଣି ସେ ଦିନ ଉପବାସ ରହି ଦ୍ୱିପ୍ରହର ବେଳକୁ ଖାଲି ପାଦରେ ଚାଲି ଚାଲି ଶଙ୍ଖ,ଘଂଟ ଓ ବାଜା ବଜାଇ ରଣିଆ ଘରକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି ସହକାରେଯାଇଥାନ୍ତି । ରଣିଆ ଆଉ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ସେଦିନ ନିର୍ଜଳା ଉପବାସ କରି ଥାଆନ୍ତି, ସକାଳୁ ଦେଇ ଆସିଥିବା କ୍ଷୀରରେ ମାଟି ଭିଜାଇ ସେଥିରେ ମା ମନସାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତୀ ଗଢନ୍ତି । ଏ ସମୟରେ ଗାହାଣୀ ଗୀତ ବୋଲନ୍ତି ; ମାତ୍ର ସେଗୁଡିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ସେ ନିଜ ଅନୁସାରେ ଗାଇଥାନ୍ତି । ରୂପ ଦେବା ପରେ ଆଣିଥିବା ଅଳଙ୍କାରମାନ ପିନ୍ଧାଇ ଦିଅନ୍ତି । ତାହା ପରେ ଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା ହେଲା ଉତ୍ତାରେ ରଣିଆ ଗୋଟିଏ ହାଣ୍ଡି ଦେଇ ବିଦାୟ ଦିଅନ୍ତି, ରଣିଆ ଦେଇଥିବା ମାଟି ହାଣ୍ଡିକୁ ବାଜୁଣୀ ହାଣ୍ଡି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ମା ମନସା ମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ଧରି ଭକ୍ତଗଣ ଘଂଟ, ଶଙ୍ଖ ବଜାଇ ପୂର୍ବ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପୀଠକୁ ନେଇ ଆସୀନା କରାନ୍ତି । ରଣିଆ ଘରୁ ଦେବୀଙ୍କୁ ନେବା ସମୟରେ ଗାହାଣୀ ଗାଇ ଉଠନ୍ତି–

"ଶୀଘ୍ର ବାହାରି ଆସ
ସିଂହାସନରେ ବସ,
ବାଜେ ତେଲୁଙ୍ଗି ବାଜା
ମନସା ପାଇବେ ପୂଜା ।"(୬) ।

ପ୍ରଥମ ଦିନ ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିନଠାରୁ ସକାଳ ଓ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ପୂଜା ହୁଏ । ଏ ପୂଜାରେ ଅଧିକ ବେଲ ପତ୍ର ଓ କ୍ଷୀର ଲାଗିଥାଏ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ହେଉଥିବା ପୂଜା ସମୟରେ ଗାହାଣୀ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି, ଆଉ ଘୋଷାକୁ ପାଳି ଧରି କୁମାରୀ ଝିଅମାନେ ବୋଲନ୍ତି । ଏହି ଗାଇବା ସମୟରେ କିଛି କିଛି ସ୍ଥାନରେ କାହାଣୀ ଭାଗ ଅନୁଯାୟୀ ଅଭିନୟ କରିଥାନ୍ତି । ବାଲେଶ୍ୱର ଭଳି ଏଠାରେ ଅଭିନୟ ହୁଏ ନାହିଁ, ପ୍ରାୟତଃ ଗୀତ ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଏ । ମନସାଙ୍କୁ କରୁଥିବା ପୂଜା ଦେହୁରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ହନୁମନ୍ତ ନାମଧାରୀ ଜଣେ ଚରିତ୍ର ରଣିଆ ଦେଇଥିବା ବାଜୁଣୀ ହାଣ୍ଡିକୁ ପ୍ରତ୍ୟେହ ଆସି ବଜାଇଥାନ୍ତି । ଗୁରୁବାର ଦିନଠାରୁ ଆଠଦିନ ଯାଏଁ ଏପରି ରୀତିମତ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ସହିତ ଗୀତ ମଧ୍ୟ ବୋଲା ହେଉଥାଏ । ଅଷ୍ଟମ ଦିନ ପୂଜା ସରିବା ବେଳକୁ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହୋଇ ସାରିଥାଏ । ୯ଦିନ ମଧ୍ୟରୁ ଷଷ୍ଠଦିନ(ମଙ୍ଗଳବାର)କୁ 'ଜଣ୍ଡି' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହିଦିନ ଦଧିନାଟରେ ଦହିହାଣ୍ଡି ଭାଙ୍ଗି ଦହି ବିକିବା ପରି ଏଇ ଜଣ୍ଡି ଦିନ ଦହି ବିକାଯାଏ । ଏହିଦିନ ଲୋକଙ୍କ ସମାଗମ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । କିଛି ସ୍ଥାନରେ ଏଇ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ସପ୍ତମ ଦିନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପୂଜାରେ କିଛି ଲୋକଙ୍କୁ କାଳିସୀ ଲାଗେ, ସେମାନେ ତା ପରେ ଝୁଲନ୍ତି । ଯାହାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ କାଳିସୀ ଲାଗେ ବା ଯିଏ ମୁଖ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଅଗ୍ନିକୁଆଁରୀ ବୋଲି କୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କର କାମ ହେଲା ନବମ ଦିନ ପାହାନ୍ତା ବେଳକୁ ଗାଧୋଇ ଖନ୍ଦା ଖୋଳି କାଠଦେଇ ନିଆଁ ଜାଳିଥାନ୍ତି । ନବମ ଦିନ ପୂଜା ପରେ ଦ୍ୱିପ୍ରହର ବେଳକୁ ଉକ୍ତ ଖନ୍ଦାରେ ଯେଉଁ ଅଗ୍ନି ସଂଯୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ,ସେ ତାହାରି ଉପରେ ଚାଲନ୍ତି । ଦେବୀ ମନସାଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରିବା ଲାଗି ପ୍ରଥମେ ଅଗ୍ନିକୁଆଁରୀ ତା ଉତ୍ତାରେ ଉପବାସ ଥିବା ଭକ୍ତଗଣ ସେ ଅଗ୍ନି ଉପରେ ଚାଲିଥାଆନ୍ତି । ଚାଲିବା ସମୟରେ ନିଆଁର ପ୍ରଭାବ ନ ପଡିବା ଲାଗି ଆଗ ପୂଜା କରାଯାଏ, ଗାହାଣୀ ଏ ସମୟରେ ଗାଆନ୍ତି–

"ଶାରୀ ଧରେଇ ଦେ ବଣିଆ ଶୁଆ ଧରେଇ ଦେ
ବଢିଛି କାଳିନ୍ଦୀ ନଦୀ ପାର କରେଇ ଦେ ବଣିଆ
ଶୁଆ ଧରେଇ ଦେ ।"(୭) ।

ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଆକର୍ଷଣର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ପାଲଟେ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଚମତ୍କାର ଦୃଶ୍ୟ ହେଲା କରାଯାଉଥିବା ମନସା ପୂଜାରେ ମାଙ୍କ ନିକଟରେ କୁକୁଡ଼ା, ହଂସ ଓ ଛେଳି ଆଦି ବଳୀ ଦିଆଯାଏ । ନବମ ଦିନର ପୂଜା ପରେ ଏହି ବଳୀ ଦିଆଯାଏ । ଏହାପରେ ଗୀତ ଗାଇ ଘଂଟ, ବାଜା ବଜାଇ ନେଇ ପୋଖରୀ କିମ୍ବା ନଈରେ ବିସର୍ଜନ କରି ଦିଅନ୍ତି ।

ପ୍ରଭାବ :

'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ଲୋକନାଟକ ଏ ଅଂଚଳର ଲୋକଙ୍କୁ ଗଭୀର ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ଏ ଦିନମାନଙ୍କରେ କେହି କାମକୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଶ୍ରଦ୍ଧା ଚିତ୍ତରେ ଗଭୀର ଭକ୍ତିପୂର୍ବକ ମାଙ୍କ ଉପାସନାରେ ମଜ୍ଜି ରହିଥାନ୍ତି । କେହି ନିଶା ସେବନ କରି ଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା ହେଉଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଠାରେ କାମନା କରନ୍ତି ସମସ୍ତଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ, ନିଜର ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ ହେଲେ ଦେବୀଙ୍କ ଏ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି ନଚେତ୍ ଛେଳି କିମ୍ବା କୁକୁଡ଼ା ବଳୀ ଦିଅନ୍ତି । କ୍ଷେତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଜଣାପଡ଼ିଛି ଯେ , ଏ ବଳୀ ଦେବାର କାରଣ ହେଉଛି ବିଭିନ୍ନ ଦୈବୀ ଦୁର୍ବିପାକରୁ ଉଦ୍ଧରିବା ପାଇଁ, ଆଉ ମନସା ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ସଦା ସର୍ବଦା ଆଶୀର୍ବାଦ ବଳୟ ଭିତରେ ରହିବା ଲାଗି । ବିଶେଷ ସୂତ୍ରରୁ ଯାହା ଜ୍ଞାତ ହୋଇଛି ଯେ, ଉତ୍ତର-କେନ୍ଦୁଝର ହେଉଛି ଏକ ଆଦିବାସୀ ଅଧୁଷିତ ଅଂଚଳ । ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କ ପୂଜା ପଦ୍ଧତି ତାମସିକ ବୋଲି ଏହା ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଏଣୁ ଏହି ପ୍ରଥା ପରମ୍ପରା କ୍ରମେ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହି ଆସିଛି । ଦେବୀ ମନସାଙ୍କ ଉପରେ ଲୋକଙ୍କ ଅତୁଟ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ, ସେ ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ସଂକଟରୁ ରକ୍ଷା କରିବେ । ହେଉଥିବା ଏ ଉତ୍ସବରେ ନା କେବଳ ଉକ୍ତ ଗ୍ରାମର ଲୋକେ ଉପସ୍ଥିତ ରୁହନ୍ତି , ବରଂ ଆଖପାଖ ଗାଁର ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ଆସି ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ନିଅନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଦିନ ଏବଂ ଶେଷଦିନ ବୋଲୁଥିବା ଗୀତ ଗାହାଣୀଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ହୋଇଥାଏ , ନିଜ ମନମୁତାବକ ମନସା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗୀତ ଗାଇଥାନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିନଠାରୁ ଅଷ୍ଟମ ଦିନ ଯାଏଁ ବୋଲୁଥିବା ସବୁଗୀତ ସମାନ ରହିଥାଏ । ଏ ଲୋକନାଟକ ପ୍ରତିବର୍ଷ ମାର୍ଗଶୀର-ପୌଷ ମାସରେ ଧୁମ୍‌ଧାମ୍‌ରେ ପାଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି ।

'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ଲୋକନାଟକ ଉତ୍ତର-କେନ୍ଦୁଝର ସଂସ୍କୃତି ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଥିବା ଲୋକଜୀବନର ସଦ୍ୟ ଅନୁଭବ ଓ ଅନୁଭୂତିକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଏକ ଆଧାର । ଏ ନାଟକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଚିତ୍ତ ବିନୋଦନରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଗୋଷ୍ଠୀ ବିକାଶର, ସୁସ୍ଥ ଓ ସୁରକ୍ଷିତ ରହିବାର ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚାର କରିଥାଏ । ଲୋକନାଟକ ହିଁ ଯେ, ସଂସ୍କୃତିର ନିଚ୍ଛକ ପ୍ରତିଛବି ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । 'ମନସା ମଙ୍ଗଳା' ଲୋକନାଟକ ହେଉଛି ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରାର ବାହକ, ଜନମାନସର ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାୟକ ତଥା ଅତୀତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ସୂତ୍ରଧର । ଏଣୁ ଏ ଲୋକନାଟକ ଯେ, ମନକୁ ଓ ହୃଦୟକୁ ଶାନ୍ତ,ଚିତ୍ତ ଏବଂ ଭକ୍ତିପ୍ଲୁତ କରିବାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାଧ୍ୟମ- ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ପ୍ରଧାନ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଲୋକସାହିତ୍ୟ ଓ ଲୋକସଂସ୍କୃତି, ବିଦ୍ୟାପୁରୀ ବାଲୁବଜାର, କଟକ, ଅଷ୍ଟମ ମୁଦ୍ରଣ -୨୦୧୯, ପୃ-୧ ।

୨. ଚଇନି ରତ୍ନାକର, ଓଡିଆ ନାଟକର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶ, ପୃ-୪୩ ।

୩. ପ୍ରଧାନ ମନ୍ମଥ କୁମାର, ଓଡିଆ ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା, ସୃଜନୀ ପ୍ରକାଶନୀ, ଗୋପାଳ ଗାଁ, ବାଲେଶ୍ୱର, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ-୨୦୧୮, ପୃ- ୭୪ ।

୪. ସନ୍ଧ୍ୟାରାଣୀ ମିର୍ଦ୍ଧା ,ବୟସ-୫୬, ସା- ଜଗନ୍ନାଥପୁର, ବ୍ଲକ୍-ଭୋଗରାଇ, ବାଲେଶ୍ୱର ।

୫. ସନାତନ ବେହେରା , ବୟସ-୫୭, ସା- ସତିକୁଦର, ବ୍ଲକ୍-ସଦର୍, କେନ୍ଦୁଝର ।

୬. ଗନ୍ଧା ବେହେରା , ବୟସ-୭୮ , ସା - ସତିକୁଦର, ବ୍ଲକ୍-ସଦର୍, କେନ୍ଦୁଝର ।

୭. ପଦନ ବେହେରା, ବୟସ-୬୫, ସା-ଟୁକୁଡିହା, ବ୍ଲକ୍-ଝୁମ୍ପୁରା, କେନ୍ଦୁଝର ।

ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନକାରୀଙ୍କ ନାମ ଓ ଠିକଣା :

୧. ଗନ୍ଧା ବେହେରା, ବୟସ- ୭୮, ସା- ସତିକୁଦର, ବ୍ଲକ୍-ସଦର୍, କେନ୍ଦୁଝର ।

୨. ରଥ ବେହେରା(ରଣିଆ), ବୟସ-୪୫, ସା-ସତିକୁଦର,ବ୍ଲକ୍-ସଦର, କେନ୍ଦୁଝର ।

୩. ପଦନ ବେହେରା , ବୟସ- ୬୫, ସା-ଟୁକୁଡିହା, ବ୍ଲକ-ଝୁମ୍ପୁରା, କେନ୍ଦୁଝର ।

୪. ଅଖିଳ ବେହେରା, ବୟସ-୭୪, ସା-ବଡବିଲ, ବ୍ଲକ୍- ଯୋଡା, କେନ୍ଦୁଝର ।

୫. ରାଧୁ ବେହେରା, ବୟସ- ୭୨, ସା-ରଜିଆ,ବ୍ଲକ୍-ଚମ୍ପୁଆ, କେନ୍ଦୁଝର ।

୬. ସନ୍ଧ୍ୟାରାଣୀ ମିର୍ଦ୍ଧା , ବୟସ-୫୬, ସା- ଜଗନ୍ନାଥପୁର, ବ୍ଲକ୍-ଭୋଗରାଇ , ବାଲେଶ୍ୱର ।

୭. ପାର୍ବତୀ ବାରିକ୍, ବୟସ- ୭୫, ପାକମୁଡି, ବ୍ଲକ୍-ବାଲିଆପାଳ, ବାଲେଶ୍ୱର ।

୮. ବନିତା ଜେନା, ବୟସ- ୪୬, ସା- ସୁଗୋ, ବ୍ଲକ୍-ଜଳେଶ୍ୱର,ବାଲେଶ୍ୱର ।